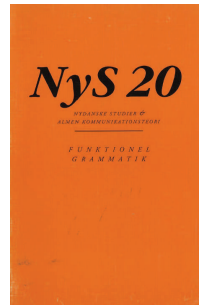


NyS

Titel:	Neksusadverbialets placering i ledsætninger
Forfatter:	Eva Skaftø Jensen
Kilde:	<i>NyS – Nydanske Studier & Almen kommunikationsteori</i> 20. <i>Funktionel grammatik</i> , 1995, s. 77-90
Udgivet af:	Dansklærerforeningen
URL:	www.nys.dk



© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

NEKSUSADVERBIALETS PLACERING I LEDSÆTNINGER

AF EVA SKAFTE JENSEN

Centralt i udforskningen af dansk grammatik er spørgsmålet om sætningsleddenes rækkefølge, eftersom dette har en betydning for både sætningens og de enkelte leds funktion. Således udgør *hun går* og *går hun?* to forskellige sætningstyper, og i *jeg vil ikke se ham* og *ham vil jeg ikke se* er der en forskel på, hvilken vægt man lægger på objektet.

Denne artikel handler om et enkelt sådant ledstillingsfænomen, nemlig om placeringen af neksusadverbialer mellem konjunktion og subjekt i ledsætningen. Det vil sige den placering af neksusadverbialet, som man kan iagttage i konditionalsætningen i følgende eksempel:

(1) Dette Subjekt har sin særlige Plads i Aktualfeltet umiddelbart efter Finitet, men anvendes normalt som Fundamentfelt, hvis *ikke* et andet Led af specielle Grunde har denne Plads. (Diderichsen, NyS 16-17:12)

Her er neksusadverbialet *ikke* placeret foran subjektet i konditionalsætningen. Denne placering er ikke usædvanlig, men det er dog en ledrækkefølge, som hidtil ikke har mødt megen opmærksomhed. Diderichsens kendte sætningsskema er for eksempel for snævert udformet til at kunne vise den alternative placering, og det skønt Diderichsen selv havde iagttaget den. (Se Elementær Dansk Grammatik (EDG) § 72.)

Den alternative ledstilling er især brugt i talesprog, men kan også ses i skriftsprog, som eksemplet ovenfor illustrerer.

I det følgende vil jeg beskrive, i hvilke typer ledsætninger den alternative placering kan finde sted, hvilke typer adverbialer der kan flyttes frem, og hvilken funktion fremrykningen har.

1. BESKRIVELSE AF ARBEJDSMATERIALE

Mit undersøgelseskorpus består primært af talesprogseksempler, som stammer fra to hovedkilder. For det første fra Institut for Dansk Dialektforskning (IDD) samlinger, for det andet fra samlingerne ved Den Danske Ordbog (DDO). Hvad eksemplerne fra IDD angår, er de taget fra dels ømålsordbogens seddelsamlinger, dels otte båndoptagelser af hver en times varighed. Materialet fra ømålsordbogen er samlet sammen over mange år (hovedparten i 1940'erne og 1950'erne, indsamling foregår dog stadigvæk) og fordeler sig geografisk på alle øerne mellem Lillebælt og Øresund (dog ikke Samsø og de andre øer, som i dialektkredse betegnes som jyske). De otte båndoptagelser stammer fra perioden 1986-89, og alle otte meddelere er fra Sjælland. Eksemplerne fra DDO falder alle inden for forskellige kategorier af talesprog. Nærmere bestemt interviews af samme type som IDD's båndoptagelser, udsendelser i Danmarks Radio og DR-tv, offentlige debatter i Københavns Borgerrepræsentation og i Folketinget. Eksemplerne fra DDO er primært indsamlet inden for de sidste femten år.

Jeg har især ledt efter ledsætninger, hvori negationen var placeret foran subjekt. Undervejs har jeg dog også indsamlet en del sætninger, hvor det ikke var negationen men et andet adverbial, der stod i positionen foran subjekt. Denne fremgangsmåde skyldes, at arbejdstitlen på projektet i den første lange tid var "Det fremrykkede *ikke*", og at jeg først efterhånden inddrog andre neksusadverbialer med alternativ placering. Arbejdskorpuset endte med at omfatte ca. 2000 eksempler.

Arbejdskorpuset er dog i sagens natur tilfældigt og viser (vil altid vise) et uddrag af mulig sprogbrug snarere end et fuldstændigt billede af mulig sprogbrug. Det vil sige, at der i visse tilfælde er "huller" i materialet. Dette skal forstås sådan, at der for visse ledsætningstypers vedkommende ikke automatisk har vist sig eksempler med fremrykning af *ikke* og andre neksusadverbialer. For at få en afklaring med hensyn til om "hullerne" er tilfældige eller netop er udtryk for, at disse typer ikke tillader fremrykning, har disse sætningstyper været repræsenteret i en (ganske lille) acceptabilitetstest¹. Der skal derfor selvfølgelig tages forbehold for eventuelle fejlfortolkninger fra min side, eftersom resultater baseret på acceptabilitetstests ikke er lige så valide som resultater baseret på eksempler fra spontan tale.

Det vil blive markeret efter et givet eksempel, om dette stammer fra IDD, fra DDO, fra en acceptabilitetstest (ACC) eller fra anden kilde (som ved eks. (1) ovenfor). Hvis ingen henvisning gives, er eksemplet konstrueret til lejligheden.

2. ANALYSE AF LEDSÆTNINGSTYPER

Analysen af det indsamlede materiale viser, at negationen i næsten alle ledsætningstyper kan placeres mellem den underordnende konjunktion og subjektet:

- (2) Hvis *ikke* vi ville, ja så kunne vi jo bare lade være (IDD)
- (3) Men det var sgu itte for det *itte* vi kørte (IDD)
- (4) Jeg kan huske – selvom *ikke* jeg – var så gammel (IDD)
- (5) disse væsner jo, deres legemer er gjort af ild, så har de en beskyttelsesdragt på for at *ikke* vi skal komme galt afsted når de tager kontakt med os her på planeten (DDO)
- (6) Så dristede jeg til at spørge ham ad, om *ikke* jeg snart var rask (IDD)
- (7) tilbage til tallet i næste uge, hvis *ikke* det er blevet offentliggjort i så stor udstrækning, at *ikke* der er nogen nyhed i det (DDO)
- (8) Det var dengang da *ikke* vi havde computer (ACC²)
- (9) Nej, siger mor, det skal det ikke, for at godsforvalteren han har sagt, så længe *ikke* jeg skylder dem noget, så får jeg lov at blive boende (IDD)
- (10) det er hyklerisk, at vi er med på den dagsorden, og at hun forstår ikke en pind af det, når *ikke* vi vil være med til at sikre den ene og den anden part (DDO)
- (11) Den gang kunne man grine og more sig som *inne* de kan i dag (IDD)
- (12) De træskoer *itte* han kunne sælge her hjemme kunne han tage til Holbæk med (IDD)
- (13) Ja, det er også en skam at *ikke* man har gemt sådan nogen (IDD)
- (14) Og så kunne det jo ske at *ikke* de groede alle sammen (IDD)

Det er dog ikke kun negationen, der kan stå på den alternative neksusadverbialplads:

- (15) Det er ligemeget hvordan det går, når *bare* det går godt (IDD)
- (16) Hvis *nu* man havde slaget på sådan en sten, jah, den var større end man kunne løfte den altså, men et utidigt skab at slå, så lod man sådan en ligge (IDD)
- (17) Så længe *altså* at³ vi kørte med hest og vogn, det var jo en almindelig vogn sådan med kæpskinner på (IDD)
- (18) Jeg syntes det var sjovt sådan når ma- det var jo ligefrem også selv om *også*⁴ det var arbejde, jeg syntes. Og så havde vi jo også mad med ude og spise derude (IDD)
- (19) Danmark bør ikke unddrage sig at yde en humanitær indsats og sætte den kraft bagved, som *altså* *desværre* situationen har nødvendiggjort (DDO)
- (20) Jeg stirrede på den smukke gamle Poe-udgave og mens jeg stirrede på

en gammel bog i regnvejrs på Absalonsgade kom jeg langt væk fra både bogen og Absalonsgade, da *pludselig* en stemme tiltalte mig fra venstre. (Dan Turell: Mord i mørket. 5.udg. 1992. s.158.)

- (21) Og jo mere man fik savet, jo højere rejste man det til *til sidst* det fik den rigtige facon (IDD)
- (22) Og jeg har jo haft vrøvl med dem, men de har satenedme måttet bøje dem, da *først* jeg blev en lille smule kendt, så fik vi de pladser vi skulle have (IDD)

Til ovenstående eksempler skal knyttes visse kommentarer.

Temporale ledsætninger. For det første er der blandt de citerede eksempler med negation kun et enkelt rent temporalt, nemlig (8). Dette er der to årsager til. Den første årsag er, at visse eksempler kan befinde sig i en gråzone af mulige ledsætningstyper, fordi konjunktionen ikke nødvendigvis kun betegner tid. I eksemplerne (9) og (10) er det for eksempel tvivlsomt, om konjunktionerne *så længe* og *når* betegner tid, årsag eller betingelse (se også note 2). Den anden årsag er, at der er visse typer temporalsætninger, der slet ikke kan negeres. Det drejer sig om de temporalsætninger, der angiver, om en handling finder sted på et senere tidspunkt eller allerede har fundet sted. Nærmere bestemt temporalsætninger, der indledes med *før* eller *efter*. I det øjeblik, man indleder en sætning med *før* eller *efter*, angiver man, at indholdet af temporalsætningen er en kendsgerning, som det ikke giver mening at negere. Man ville i så fald annullere hele konstruktionen. Ledsætningen i (23) kan således ikke transformeres til (23a):

- (23) Jeg må skynde mig at sende blanketten ind, før tidsfristen udløber
- (23a) *Jeg må skynde mig at sende blanketten ind, før tidsfristen *ikke* udløber

Komparative ledsætninger. Den anden kommentar til de citerede eksempler er, at der ikke er noget eksempel på en komparativ ledsætning med den alternative placering af negationen. Jeg vil senere give et forslag til en forklaring på dette problem. Her vil jeg blot foregribe en sådan forklaring ved at konstatere, at en komparativ ledsætning kun kan negeres, hvis også matrix-sætningen (den del af sætningen, som ikke udgøres af ledsætningen) er negeret. (24) er for eksempel ugrammatisk:

- (24) *Han læste bogen hurtigt, ligesom jeg *heller ikke* gjorde

Der skal altså være kongruens mellem matrix-sætning og ledsætning, hvad angår positiv eller negativ proposition. Jf:

- (25) Han læste bogen hurtigt, ligesom jeg også gjorde
(26) Han læste ikke bogen hurtigt, ligesom jeg heller ikke gjorde

At-sætninger. Den tredje og sidste kommentar til de ovenstående eksempler handler om *at*-sætninger. Både (13) og (14) tillader fremrykning, men ingen af disse anfører tale. I (27) derimod styres *at*-sætningen af et ytringsverbum i matrix-sætningen, og (27) er en ugrammatisk sætning, hvilket vil blive uddybet i afsnittet om indirekte tale (jf. 3.3.2).

- (27) *Han ringede og fortalte, at *ikke* de kom til tiden (ACC)

Ledsætningstyper med fremrykket neksusadverbial. Analysen af arbejdsmaterialet viser altså, at man kan placere neksusadverbialen mellem underordnende konjunktion og subjekt i næsten alle ledsætningstyper. De eneste typer, der ikke tillader en sådan placering, er komparative ledsætninger og *at*-sætninger, der refererer et udsagn.

3. DET FREMRYKKEDE ADVERBIALS FUNKTION

3.1 EMFASE

Ovenfor så vi, hvordan en række neksusadverbialer, som 'normalt' placeres mellem subjekt og finit verbum i ledsætningen, også har den alternative placering mellem konjunktion og subjekt. Årsagen til den alternative placering er noget så enkelt som emfase.

Ligesom man prosodisk kan fremhæve et ord i sætningen ved at lægge emfatisk tryk på det, kan man fremhæve et ord eller et sætningsled ved at flytte det frem i den syntaktiske helhed. Dette er i sig selv ikke mærkværdigt. Det er en udtryksmulighed, som benyttes til stadighed i både skrift og tale. Vi er dog mest vant til, at denne form for topisk emfase kun finder sted i sætninger med hovedsætningsstruktur. Således skriver Diderichsen om udfyldelsen af fundamentfeltet blandt andet:

“a) Det Led, der hyppigst vælges til Fundament, er Subjektet, idet dette fortrinsvis betegner en tidligere nævnt eller bekendt Genstand, hvorom man vil meddele noget (...). Men ofte gaar man i Steden for ud fra en bestemt Situation og angiver, hvad der finder Sted i denne (...).

b) Naar et andet Led end Subjekt eller Situationsadverbial staar forrest, vil det som Regel vise sig, at det paagældende Led henviser til eller genoptager noget i det foregaaende (...).

c) *Andre Led stilles som Regel kun i Fundamentfeltet, naar de skal emfatisk modstilles eller fremhæves*, eller naar man vil give Stilen et særlig lidenskabeligt eller højtideligt Præg.” (EDG § 73, Tillæg 1, mine kursiveringer)

Eksempler på en sådan emfatisk ‘fremrykning’ er:

(28) Altid vil jeg huske ham (EDG § 73, Tillæg 1)

(29) Sandelig siger jeg Eder (EDG § 73, Tillæg 1)

I grammatikken er vi altså ikke uvant med at tænke på fremrykning af led som et udtryk for emfase. Hvad vi er uvant med, er, at denne måde at udtrykke emfase på kan forekomme i ledsætninger.

3.2 INFORMATIONSTRUKTUR OG EMFASE

En forsker, som inkorporerer teorierne om informationsstruktur i sprogbeskrivelsen, er Ole Togeby. Han skriver i *Praxt* (Togeby 1993) blandt andet:

“Der *skal* altid være både et *emne*, dvs. information som meddelelsen tager sit udgangspunkt i, og et *fokus*, dvs. det led som afhængigt af kontekst og ordstilling fremsættes som relevant for [modtageren, ES]] (således at det rammes af den eventuelle nægtelses logiske kraft).” (Togeby 1993:111)

Togeby siger videre, at emnet i sætningen generelt står først og kan være: subjekt, adverbial eller en *at*-sætning.

Hvis man ser på Diderichsens beskrivelse (ovenfor citeret) af, hvilke led der kan forekomme i fundamentfeltet, må man lægge mærke til, at de karakteristika, han nævner, i høj grad ligner de karakteristika, som Togeby trækker frem som gældende for en informationsstrukturel analyse. For eksempel ligner Togeby's definition af emne Diderichsens punkt a), idet det er det led, “hvorum man vil meddele noget”, eller en angivelse af den situation eller omstændighed, en meddelelse tager sit udgangspunkt i. Diderichsen og Togeby korresponderer altså i deres opfattelse af, hvilken informationsstrukturel rolle det første led i sætningen kan spille.

Togeby skriver videre, at et rolleled, der flyttes frem som emne, kan betegnes kontrastemne, og at det i så fald har stærktryk. Også i dette korre-

sponderer Togeby med Diderichsen, idet Diderichsens punkt c) handler om empatisk modstilling eller fremhævelse.

3.3 P H E M A

I forbindelse med teoridannelserne om informationsstruktur er der (forholdsvis) detaljerede undersøgelser af, hvorledes verbaler, nominaler og situationelle adverbialer kan indgå i en informationsstrukturel ordning af en meddelelses led. Men beskrivelsen af, hvordan neksusadverbialer som for eksempel negationen indpasses i disse teoridannelser, er yderst sparsom. Der er dog forslag blandt visse forskere (Zemb 1978, Askedal 1986, Heltoft 1992) om at analysere neksusadverbialer som phema-led forskellige fra thema- og rhema-led (hvor thema er udgangspunktet for en meddelelse, og det "hvorom man vil meddele noget", og rhema er den ny information, som gives i en sætning).

Jeg overtager termen *phema*, skønt det hos Zemb, Askedal og Heltoft er uklart, hvorledes phema-led kan defineres positivt.⁵

3.3.1 KONTRASTPHEMA

Ovenfor nævnte jeg, at et rolleled, der flyttes frem som emne, kan betegnes kontrastemne. Min tese er, at fremrykningen af neksusadverbialet til pladsen foran subjekt i ledsætningen er et udtryk for kontrastphema. Det skal forstås på den måde, at analogt med den emfase, der kan lægges på emne (kontrastemne), kan der også lægges emfase på phema (kontrastphema).

Teorien om, at fremrykningen af neksusadverbialet er udtryk for kontrastphema, forudsætter naturligvis, at der er tryk på adverbialet i den fremrykkede position, men sådan er det jo også (fed skrift angiver tryk):

- (30) Hvis **ikke** du kommer nu, går jeg (altså).
- (31) Det var ikke svært, når **bare** man gjorde sit arbejde.

3.3.2 BETINGELSER FOR KONTRASTPHEMA

Der er visse betingelser, der skal opfyldes, for at phema kan kontrasteres. Disse betingelser involverer fire forhold: trykstyrke, kontrast, en propositions realitetsværdi, og indirekte tale.

Trykstyrke. Det er en betingelse, at et neksusadverbial, der kan fremhæves topisk ved fremrykning, allerede i traditionel placering har stærktryk. Således ville neksusadverbialet i eksemplerne (32) og (33) også i positionen efter subjekt have stærktryk, mens neksusadverbialet i (34) og (35) har svagtryk og derfor ikke kan flyttes frem foran subjekt.

- (32) Og så kunne det jo godt ske at man fik en på kassen, ikke sandt, hvis *ikke* man respekterede ham godt nok (IDD)
- (33) Når *så* vi kom op og vi havde fået på, ikke sandt, ja så morede vi os (IDD)
- (34) *...fordi *vist* hun var kommet
- (35) *...selv om *jo* hun er her

Kontrast. Den anden betingelse er, at for eksempel negation kan stå i kontrast til ikke-negation. I en sætning som:

- (36) Og hvis *ikke* det er godt nok så skal jeg i hvert fald nok komme ned og sige op (IDD)

står den negerede ledsætning i kontrast til en ikke negeret ledsætning, og negationen kan altså kontrasteres ved fremrykning.

Men i komparative ledsætninger er dette ikke muligt. Man kan ikke kontrastere negationen i ledsætningen, eftersom der skal være kongruens mellem matrix-sætningens og ledsætningens positivitet/negativitet (jf. (25)-(26)). Derfor kan man lede forgæves efter en komparativ ledsætning med et kontrasteret *ikke*.

Dette skal ikke forstås sådan, at man ikke kan se et *ikke* på pladsen foran subjekt i en komparativ ledsætning. Hvis eksempel (25) havde været formuleret anderledes:

- (37) Han læste bogen hurtigt, ligesom jeg *beller ikke* brugte lang tid på den

kunne man have fundet fremrykning:

- (38) Han læste bogen hurtigt, ligesom *beller ikke* jeg brugte lang tid på den

Men hverken i (37) eller (38) er der tale om en kontrastering af negationen. I stedet kontrasteres de to subjekter: *han* og *jeg*, og ved fremrykningen af *beller ikke* i eksempel (38) er der ikke tale om en kontrastering af negationen, men om at *beller ikke* lægger sig som adled til *jeg*.

Det er altså vigtigt, at det er neksusadverbialt, og ikke andre led, der kontrasteres. Derfor er det ikke muligt at finde kontrastphema i negerede komparative ledsætninger.

Hvis det aktuelle adverbial ikke er negationen, men i stedet er et andet neksusadverbial, kan dette godt rykkes frem, og man får da sætninger som:

- (39) Og så gik der jo en mand eller to ligesom *nu* vi var mandskab til og hakkede hullerne (IDD)

Realitetsværdi. Den tredje betingelse for kontrastphema har med faktivitet og realitetsværdi at gøre.

Først er det vigtigt at forsøge at definere hvad en faktiv sætning er. Et nøgleord i den forbindelse er *præsupposition*. For at man kan betegne en sætning faktiv, er det en betingelse, at afsender af sætningen forudsætter (præsupponerer), at propositionen er en kendsgerning. Sagt med Glismanns ord:

“Man skal være opmærksom på, at modsætningen mellem faktive og ikke-faktive konstruktioner ikke drejer sig om hvorvidt *at*-sætningsindholdet er en realitet for afsenderen eller det ikke er en realitet for afsenderen, men om hvorvidt det er forudsat som en realitet eller ikke forudsat.” (Glismann 1974:112)

Se på eksemplerne (40) og (41):

- (40) Det er ærgerligt, at hun kommer
(41) Det er muligt, at hun kommer

Umiddelbart ser de ens ud. De udgør begge en ytring, som består af en matrix-sætning og en *at*-ledsætning. De står begge i præsens, og de omhandler begge det samme udsagn, den samme proposition: *hun kommer*. Men her ophører ligheden mellem de to sætninger. De har nemlig forskellig realitetsværdi. I (40) forudsætter afsender, at det er en realitet, at *hun kommer*. I (41) præsupponerer afsender ikke en sådan realitet, men udtrykker en formodning. I (40) er det så i øvrigt irrelevant for analysen, om hun kommer eller ej. Det vigtige er, hvordan afsender i det talende øjeblik anser virkeligheden for at hænge sammen, og hvordan denne opfattelse udtrykkes. De faktive sætninger betinges altså af, at afsender forudsætter propositionens realitet. (40) er faktiv, (41) er ikke-faktiv.

I (41) er det tydeligt, at propositionen ikke er en forudsat realitet for afsenderen, men i (42) fremgår ikke-faktiviteten mere spidsfindigt:

(42) Det er sandt, at hun kommer.

Man kunne lade sig narre af matrix-sætningens prædikat til at tro, at propositionen i komplement-sætningen er faktiv. Men realiteten er her ikke præsupponeret, men asserteret (hævdet, udsagt). Afsender forudsætter ikke propositionens indhold som en realitet for sig selv og sit publikum, men asserterer den blot. (42) er et eksempel på en ikke-faktiv sætning, og *er sandt* er et ikke-faktivt prædikat.

En *at*-sætnings proposition kan altså være faktiv eller ikke-faktiv, men spørgsmålet om realitetsværdi og faktivitet begrænser sig ikke til kun at være relevant i *at*-sætninger. Andre ledsætningstyper kan være faktive, ikke-faktive eller oven i købet umarkerede med hensyn til faktivitet. For eksempel er propositionen i en kausal ledsætning (jf. (3)) altid faktiv, i en konditionalsætning (jf. (2)) er propositionen ikke-faktiv, og i en koncessiv sætning (jf. (4)) er propositionens realitetsværdi afhængig af kontekst på samme måde som i en *at*-sætning.

Også adverbialer kan udtrykke realitetsværdi, og man kan i forbindelse med det udsagn, de indgår i, bestemme, om et givet adverbial er hhv. faktivt, ikke-faktivt eller a-faktivt. For at et neksusadverbial kan betegnes ikke-faktivt, skal det have en direkte indflydelse på propositionens realitetsværdi, således at denne bliver non-realis. Eksempler på sådanne ikke-faktive neksusadverbialer er *ikke* og *bare*. Et a-faktivt adverbial har som sit særkende, at det ingen indflydelse overhovedet har på propositionens realitetsværdi. Et faktivt neksusadverbial er et adverbial, der fastslår faktiviteten i en allerede faktiv proposition.⁶

Det er nu muligt at beskrive den anden betingelse for kontrastphema, nemlig at det aktuelle neksusadverbial enten skal være ikke-faktivt eller a-faktivt. I eksemplerne (43)-(46) er adverbialet ikke-faktivt. Det påvirker realitetsværdien i den isolerede proposition i ledsætningen, så denne bliver non-realis.

(43) Da vrælede jeg for *inne* jeg måtte komme i skole (IDD)

(44) Køerne havde stået og ædt det de ville og jokket det ned *itte* de åd, ikke sandt (IDD)

- (45) Og det var jo – hvis *bare* det var sådan solen den skinnede, det var jo sæsonarbejde, og det skulle jo være varmt, ikke sandt (IDD)
- (46) Men de kunne altså sælge huset, når *bare* de udbetalte de penge der stod på Løvenborg (IDD)

I eksemplerne (47)-(50) er adverbialt a-faktivt. Det har ingen indflydelse på realitetsværdien i ledsætningens proposition:

- (47) Og når *så* han havde kastet, så blev avnerne de blev jo i en bunke (IDD)
- (48) Og så kørte de med lokomobil dengang, og så fyrede de med tør(v)en, når *først* den blev tør (IDD)
- (49) Den gamle ejer viste sig at skyldte penge i bilen (ell. bulen?) som *så* den nye ejer kom til at hænge på (Bjørn Elmqvist. TV-avisen 30/5-93)
- (50) Vi ligger for tur, enten til Bagenkop eller Rudkøbing eller Svendborg, eller hvor *nu* det er vi ligger for tur (IDD)

Men hvis neksusadverbialt er med til at fastslå en allerede faktitiv propositions faktivitet (faktivt adverbial), kan det ikke rykkes frem:

- (51) *...fordi *åbenbart* hun elsker ham
- (52) *...at *beklageligvis* vi kommer for sent
- (53) *...hvad *jo*⁷ vi alle ved

Indirekte tale. Den fjerde betingelse, der er for, at et neksusadverbial kan optræde som kontrastphema, er, at det optræder i en sætning, der ikke angiver indirekte tale. Dette har betydning for *at*-sætningerne.

Både (41) og (42) var eksempler på ikke-faktive sætninger, men også (54) og (55) er ikke-faktive:

- (54) Han siger, at hun kommer
- (55) Jeg siger, at hun kommer

Ligesom i (41) og (42) præsupponerer afsender nemlig ikke, at *hun kommer*, men asserterer det blot. Det særlige ved disse ikke-faktive sætninger er, at de ikke tillader fremrykning af neksusadverbialt. I både (13) (faktivt) og (14) (ikke-faktivt) kan man se det fremrykkede *ikke*, men den alternative placering er tilsyneladende ikke mulig i sætninger af typen (54) og (55).

I den før omtalte acceptabilitetstest medtog jeg et par eksempler på *at*-sætninger med indirekte tale, og disse blev afvist som uacceptable. Et eksempel er anført som eksempel (27), et andet eksempel er:

(56) *Hun siger, at *ikke* jeg skal drille Ole (ACC)

Disse eksempler kan naturligvis naturligvis have et neksusadverbial i den traditionelle placering:

(57) Han ringede og fortalte, at *de ikke* kom til tiden

(58) Hun siger, at jeg *ikke* skal drille Ole

4. SAMMENFATNING

Fremrykket neksusadverbial i ledsætninger er altså udtryk for kontrastphema, det vil sige et udtryk for en bestemt informationsstrukturel ordning af leddene. Denne informationsstrukturelle ordningsfunktion er fremhævelse/emfase af det fremrykkede adverbials/phemas indhold. Visse betingelser skal dog være opfyldt, for at man kan kontrastere phema:

- i) Det aktuelle neksusadverbial skal have stærktryk i den traditionelle placering efter subjekt
- ii) Det skal være muligt overhovedet at kontrastere det adverbial, der er tale om
- iii) Det neksusadverbial, der flyttes frem, skal være enten ikke-faktivt eller afaktivt. Et faktivt adverbial kan ikke placeres i den alternative position
- iv) Et neksusadverbial skal som kontrastphema optræde i en sætning, der ikke angiver indirekte tale.

Alle fire betingelser skal være opfyldt, for at man kan udtrykke netop denne form for informationsstrukturel ordning.

Hermed ikke være sagt, at alle aspekter af det fremrykkede neksusadverbial er behandlet og løst. For eksempel er det uklart, hvorfor faktive adverbialer ikke kan flyttes frem. At det forholder sig sådan, tyder på, at spørgsmålet om realitetsværdi er endnu mere betydningsfuldt i den informationsstrukturelle ordning af en meddelelses led, end jeg her har kunnet analysere mig frem til. Ligeledes er det uafklaret, hvorfor *at*-sætninger, der udtrykker den særlige form for ikke-faktivitet, som refereret tale udgør, ikke tillader fremrykning. Disse spørgsmål lader jeg stå åbent for videre arbejde.

NOTER

- 1 Acceptabilitetstesten er lavet efter Veikko Muittaris mønster (Muittari 1987): Man konstruerer en række sætninger af den type, man er interesseret i at indhente supplerende oplysninger om. Disse eksempler blandes med en række andre sætninger, man allerede har belæg for, kan forekomme i spontan tale. Derefter udsætter man et antal personer for disse sætninger for at måle deres reaktion på sætningernes acceptabilitet eller mangel på samme.
- 2 Grunden til, at der her citeres et test-eksempel, er, at IDD- og DDO-materialet ikke indeholder en rent temporal sætning med fremrykket neksusadverbial. De mange sætninger med *når* (*så længe*, *da*) er ikke entydigt temporale, men befinder sig i gråzonen af ledsætninger, der kan være enten temporale, kausale eller måske oven i købet konditionale, jf. eksemplerne (9) og (10).
- 3 Jeg tilslutter mig Lars Heltofts analyse (Heltoft 1986a) af det såkaldt "pleonastiske" *at*. Heltoft kommer frem til, at dette *at* ikke er identisk med konjunktionen *at*, men derimod er en "pladsmarkør", der markerer en sætnings umarkerethed med hensyn til realitetsværdi (dvs. ledsætninger), og som står i komplementær distribution med det finite verbal i den topiske analyse. Det vil gå for vidt at referere denne analyses konsekvens for Heltofts reviderede sætningsskema i denne sammenhæng. Han har desuden på glimrende vis selv argumenteret herfor i en række artikler (Heltoft 1986a, 1986b m.fl.). Vigtigt i denne sammenhæng er, at det *at*, der ses i et eksempel som (17), ikke er at betragte som en konjunktion, og derfor vil man heller ikke komme til fejlagtigt at analysere neksusadverbialets placering som en placering foran eller uden for ledsætningen.
- 4 Netop dette eksempel er et, jeg har hørt (på båndoptagelse), og der er ikke emfatisk tryk på *det*. Derfor er *også* i denne sammenhæng et neksusadverbial og ikke en kvantor til bestemmelse af *det*.
- 5 Selv hvis man forsøger at finde etymologien eller anden brug af ordet *phema*, kommer man til kort. I ordbøgerne er der ingen hjælp at hente. Ordet *phema* står ikke opført nogetsteds i danske etymologiske, modersmåls- eller fremmedordbøger. Ej heller står ordet *pheme* opført i de engelske ordbøger. En henvendelse til en klassisk filolog gav intet resultat. Ligeså onsonst var konsultationen af diverse filosofiske opslagsværker (J.M.Zembs tilgang til sprogvidenskab er stærkt præget af filosofi). De for mig tilgængelige danske, tyske og engelske konversationsleksika har heller ikke ordet opført.
- 6 Denne inddeling af adverbialerne i ikke-faktive, a-faktive og faktive adverbialer er min egen.
- 7 Desuden er *jo* tryksvagt og kan derfor ikke flyttes frem foran subjekt, jf. afsnit 3.5 om trykstyrke.

LIT T E R A T U R

- Askedal, John Ole (1986): Topologisk feltanalyse, koderingsystemer og pragmatiske funktioner. *NyS* 16-17. 18-55.
- Diderichsen, Paul (1946): *Elementær Dansk Grammatik*. 3. udg., 9. opl. Gyldendal 1987.
- Diderichsen, Paul (1986): Dansk Sætningsanalyse. *NyS* 16-17. 7-17. (optrykt fra Meddelelser fra Dansk Lærereforening 1, juni 1945)
- Glismann, Otto (1974): En studie i begrebet sætningsrealitet. *NyS* 7. 98-129.
- Heltoft, Lars (1986a): Topologi og syntaks. *NyS* 16-17. 105-130.
- Heltoft, Lars (1986b): Talesprogets topologi og syntaks. *SNAK vol. 2*. Red. Kirsten Gregersen. Odense.
- Heltoft, Lars (1992): The topology of Verb Second and SVO Languages. A Study in the Sign Functions of Word Order. *Copenhagen Studies in Languages 15: Word Order. Two Studies on Central Issues in the Syntax of Danish and French*. Ed. Michael Herslund. København.
- Muittari, Veikko (1987): Om modus och modalitet – En finsk-svensk kontrastiv studie över modalitet i konditionala, koncessiva och komparativa satser och satsfogningar. *Studia Philologica Jyväskyläensia 20*. University of Jyväskylä. Jyväskylä.
- Togeb, Ole (1993): *PRAXT. Pragmatik Textteori I-II*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Zemb, J.M. (1978): *Vergleichende Grammatik Französisch – Deutsch*. Mannheim etc.: Dudenverlag.